

генетическую связь с местными древностями предшествующего периода. Специфические черты обряда и погребальный инвентарь позволили немецким ученым отождествить черняховскую культуру с готами (П. Рейнеке) или гепидами (Э. Блюме). В. А. Гордцов, М. Эберт, Э. Бреннер пришли к выводу, что поля погребений оставлены этнически неоднородным населением.

N. S. Abashina

INITIAL STAGE OF INVESTIGATIONS OF THE URNFIELDS IN UKRAINE

Archive materials provide the detailed data on the history of V.V. Khvoika's findings and investigations of the urnfields near Zarubyntsi, Cherniakhiv and Romashky villages. These sites formed the basis for defining three appropriate archaeological cultures: Zarubyntsi Culture, Cherniakhiv Culture and Romashky Cultures as sequential stages in the history of the population of the Middle Dnieper Region. Moreover, they become one of the principal arguments in Khvoika's concept on autochthonic development of the Slavs.

Such scholars as Biliashivsky, Spitsyn, Samokvasov, Danielevich and Niederle denied the generic links between the above cultures and their local predecessors although they shared the idea on the Slavic attribution of the Cherniakhiv-type sites. Specific features of the burial rite and grave goods allowed German scholars to identify the Cherniakhiv Culture with the Goths (Reineke) or the Hepides (Blume). Gorodtsov, Ebert and Branner had come to conclusion on that the Urnfields are related to the ethnically heterogeneous population.

УЧАСТЬ ПРИЙШЛОГО КОМПОНЕНТУ У ФОРМУВАННІ ЗАРУБИНЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ

С. П. Пачкова

Аналіз матеріалів зарубинецької культури та порівняння їх із синхронними культурами Європи дозволяють дійти висновку про внесок у її формування ясторфської, поморської, латенської культур. Процес складання та латенізації зарубинецької культури проходив як шляхом контактів прийдшого населення з місцевими племенами Подніпров'я, так і контактів останніх з населенням Балкано-Дунайського регіону під час освоєння бастарнами нової «вітчизни».

Минуло століття з часу відкриття В. В. Хвойкою полів поховань зарубинецького та черняхівського типів. Ці знахідки поряд з дослідженнями пам'яток попередніх та наступних епох дозволили В. В. Хвойці створити концепцію послідовних етапів розвитку культури давнього слов'янського населення Середнього Подніпров'я від часів Трипілля до Київської Русі. Зарубинецькі пам'ятки він датував II ст. до н. е.— II ст. н. е. і розглядав їх як проміжну ланку між пам'ятками автохтонного населення скіфської доби та наступної черняхівської археологічної культури (АК). Своєрідне забарвлення зарубинецькому матеріалу надавали, на думку вченого, впливи культури кельтів¹.

На сьогодні джерелознавча база зарубинецької культури значно збільшилась. Її пам'ятки виявлені та розкопані не лише на Середньому Подніпров'ї, а й на Прип'ятському Поліссі, Верхньому Подніпров'ї, Десні, Сеймі, Південному Бузі (рис. 1). Стосовно проблеми походження зарубинецької культури зараз

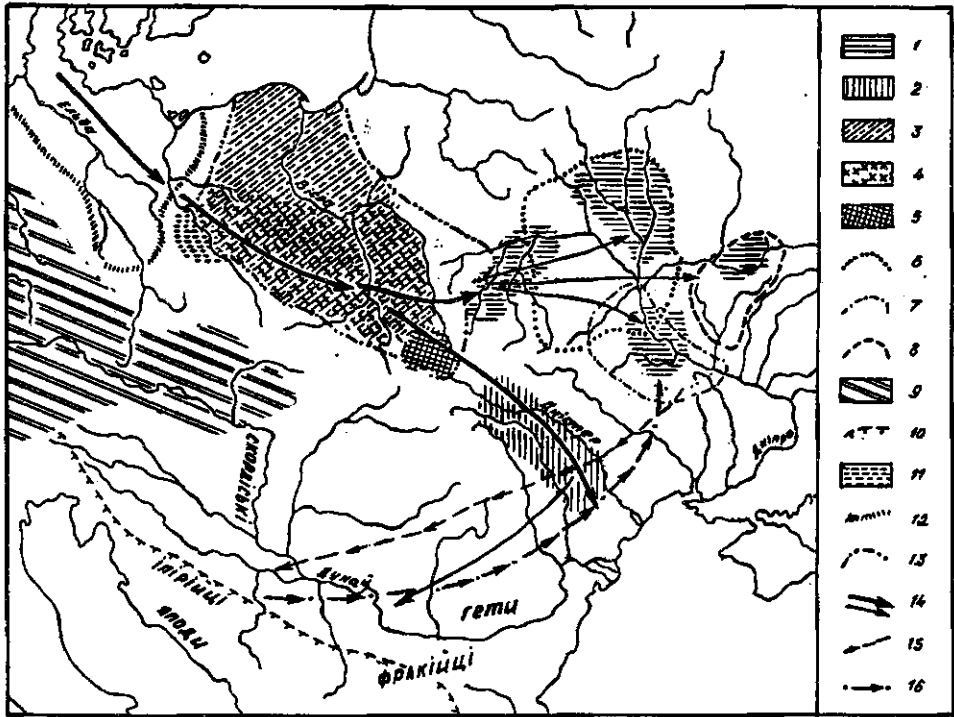

Рис. 1. Карта-схема поширення зарубинецької та культур, пов'язаних з її походженням. Умовні позначки кордонів: 1 — зарубинецької культури; 2 — пошеншті-лукашівської культури; 3 — оксидської культури; 4 — пшеворської культури; 5 — черніченської групи; 6 — милоградської культури; 7 — пам'яток скіфської доби Дніпровського лісостепового Правобережжя; 8 — пам'яток скіфської доби Дніпровського лісостепового Лівобережжя; 9 — суцільного заселення кельтськими племенами; 10 — розселення кельтів у Південно-Східній Європі; 11 — губинської групи ясторфської культури; 12 — ясторфської культури; 13 — поморської культури; 14 — напрямку руху різних груп ясторфського населення, відомого за античними джерелами як скіри та бастарни наприкінці III ст. до н. е.; 15 — напрямку руху ясторфського та місцевого подніпровського населення на Балкани наприкінці III ст. до н. е.; 16 — повернення подніпровського населення з Балкан наприкінці III ст. до н. е.

превалюють два погляди. Згідно з першим вона виникла під впливом латенської культури внаслідок інтеграції та синтезу місцевих культур попереднього часу та прийшлих. Цей напрям започатковано ще О. А. Спіциним, який пам'ятки типу Зарубинців інтерпретував як синтез місцевої лісостепової скіфської культури та західної, латенське забарвлення якої привнесли бастарни². Згодом ця гіпотеза знайшла подальшу розробку в значно модифікованому вигляді в працях П. М. Третьякова, Є. В. Максимова, А. М. Обломського та інших дослідників.

Другий напрям ґрунтується на визнанні прийшлого характеру зарубинецької культури внаслідок переселення носіїв однієї культури або синтезу кількох алохтонних культур. Першими його висловили німецькі вчені. Після ознайомлення з відкриттями В. В. Хвойки, вони відразу ж пов'язали зарубинецькі пам'ятки з міграцією германських племен бастарнів та скірів, які, за античними джерелами, наприкінці III ст. до н. е. пересувалися з Повіслення до Нижнього Подунав'я³. Підставою для цього слугували схожість зарубинецького поховального обряду — тілоспалення та подібність чорнолощеного посуду, особливо мисок та горщиків з ручками, до аналогічних артефактів у синхронних германських пам'ятках.

На початку 60-х рр. XX ст. з теорією походження зарубинецької культури, як результату переселення поморських племен з території Польщі, виступив Ю. В. Кухаренко⁴. У зарубинецькій культурі, на його думку, отримали розвиток ті риси, які у поморській були наявні, але не дуже поширені, наприклад, ямний тип поховань, витягнуті за формою поховальні ями, серед посуду — кухлі. І навпаки, типові для поморців риси поховального обряду в зарубинецькій культурі

виявляються як окремі сліди в деяких похованнях. Наприклад, імітація поховальних кам'яних ящиків за допомогою уламків посудин, накриття урн великими черепками замість кльошів. Або такі риси трапляються у невеликій кількості, як наприклад, урнові поховання. Особливо багато аналогій Ю. В. Кухаренко вбачав у кераміці обох культур. Його погляди на вирішальну роль племен поморсько-кльошової культури в створенні зарубинецької викликали жваву дискусію, оскільки знайшли в одних вчених захоплену підтримку (Д. О. Мачинський, В. В. Седов, К. В. Каспарова), а в інших — сувору критику (П. М. Третяков, Є. В. Максимов, Л. Д. Поболь). Зараз немає вже дослідників, які б беззастережно пов'язували походження зарубинецької культури лише з поморською, хоча її внесок визнається. Так, К. В. Каспарова після довгих вагань все ж таки залишилася на позиціях визнання участі поморських племен у формуванні зарубинецької культури. Уточнюючи та конкретизуючи спостереження Ю. В. Кухаренка, особливо стосовно глиняного посуду, вона відзначала, що горщики з хрпатованою поверхнею та підлощеною горловиною, відокремлені від тулуба розчленованим валиком, орнамент у вигляді «шахових» зашпилів, наколів нігтем або вдавлень пальцем по вінцях тощо зарубинці успадкували від поморців⁵. А. М. Обломський, аналізуючи зарубинецькі матеріали Верхнього Подніпров'я дійшов висновку, що пам'ятки типу Горошків-Чаплин є синтезом поморської та милоградської культур, в якому превалюють поморські риси, що виникли унаслідок міграції у Верхнє Подніпров'я населення з Мазовії та асимілювання місцевих милоградських племен⁶.

З кінця 70-х років деякі дослідники знову звернулися до міграціоністських теорій щодо походження зарубинецької культури близьких тим, які були висловлені на початку століття німецькими вченими. Ідея про вирішальну роль в цьому процесі бастарнських племен, вихідців з окраїнних регіонів ясторфської культури як творців і носіїв зарубинецької культури, найбільш категоричне втілення знайшла в розробках В. Є. Єременка і дещо в пом'якшеному варіанті в роботах М. Б. Щукіна і К. В. Каспарової.

На думку М. Б. Щукіна мігранти просувалися невеликими групами⁷, а за В. Є. Єременком — переселення було поетапним і після третьої, заключної, хвилі мігрантів з Північної Ютландії у середині II ст. до н. е. сформувався верхньодніпровський варіант зарубинецької культури⁸. Ясторфські риси Санкт-Петербурзькі дослідники вбачають у наявності в зарубинецьких матеріалах поодиноких фібул з кульками та поясних гачків, невеликої кількості урнових поховань, гривен-коронки, наконечників списів, а також у типах глиняного посуду, а саме у горщиках з двома ручками, з тричастним тулубом, окремих видах орнаменту: валик під вінцями, наліпні або прокреслені півмісяці.

Однак участь прийшлого компоненту в створенні зарубинецької культури не заперечують і прихильники інтеграціоністської теорії. Так, П. М. Третяков запропонував розглядати зарубинецьку культуру як синтез місцевих середньодніпровських ще доскіфських рис та західних лужицько-поморських, дакійських і латенських елементів, як наслідок складної культурно-історичної інтеграції⁹. Є. В. Максимов вважає, що у процесі складання зарубинецької культури, крім місцевих субстратних племен, брали участь і сусідні племена Центральної Європи, тому що саме наприкінці III ст. до н. е. вони переселилися з межиріччя Одера-Вісли на південь та південний схід. Це були племена ясторфської культури, що належала германцям, та поморсько-кльошової культури, носії якої були давніми балтами. Прийшли племена, опинившись на теренах Придніпров'я, тією чи іншою мірою були втягнені у формування зарубинецької культури, доказом чого є деякі центральноєвропейські риси у поховальному обряді та окремих деталях форм чорнолощеної кераміки зарубинецької культури. Проте мова йде не про прямі аналогії, а лише про наявність тенденції, що була обумовлена культурними, економічними або ж етнічними контактами¹⁰.

Таким чином, після столітнього вивчення зарубинецької культури у науковій літературі закріпилася думка про участь в її створенні алохтонного, прийшлого компоненту. Однак його внесок оцінюється по-різному: 1 — як зовнішні впливи і етнічно-культурна інтеграція, при пануванні елементів субстратних культур, які не зникають протягом усього зарубинецького періоду, тоді як середньоевропейські риси поступово трансформуються аж до повного їхнього ніве-

лювання; 2 — перевага прийшлого компоненту в створенні зарубинецької культури при мінімальній участі місцевого компоненту; 3 — повністю алохтонний характер зарубинецької культури. Спробуємо також висловитись з приводу якісного, а при можливості і кількісного прояву внеску прийшлого компоненту у створення зарубинецької культури*.

У сучасній археологічній літературі як алохтонні складові, що брали участь у формуванні зарубинецької культури, фігурують риси різних регіонів ясторфської культури, групи латенської та кельто-ілірійської культур Південно-Східної Європи, а також поморська культура. Остання передує зарубинецькій у часі, а територія розповсюдження її пам'яток на Волині дещо збігається з зарубинецькою, хоча переважна більшість їх знаходиться у Польщі. Тобто поморська культура по відношенню до зарубинецької може розглядатися і як субстратна, і як прийшла. Загальними для обох культур є деякі речі, які були в обігу тривалий час у латенському періоді, наприклад, певні типи намистин, шпильки з голівкою у вигляді петлі чи кільця, окремі форми пряслиць, деякі орнаменти на посуді (пальцеві защипи, валики тощо). Знахідки фібул типу А- і В-Костжевський у чотирьох випадках на поморських пам'ятках¹² свідчать не тільки про хронологічний стик, а й про існування окремих поморських пам'яток у зарубинецький час. Зближує ці культури також топографія поселень. В обох були наявні різні типи жител: наземні зі стовповою конструкцією стін, напівземлянки і землянки. Але в поморській вони співіснували на одному поселенні¹³, а в зарубинецькій — були розподілені по окремих регіонах.

Поховальний обряд поморської культури — тілоспалення був значно багатший за зарубинецький і налічував 5 головних різновидів, в яких важливу роль виконували різні за формою урни та способи їх улаштування в могилі¹⁴. У зарубинецькій культурі небагато поховань, де урною була глиняна посудина, а основну частину складають ямні тілоспалення без залишків поховального вогнища. Проте деяку частину з останніх, що містять кальциновані кістки у вигляді компактних спресованих скупчень, можна розглядати як урнові, де урнами були ємності, зроблені з органічних матеріалів. У поморській культурі також трапляються ямні тілоспалення (близько 2,5% усіх поховань у гальштаті і 10% — у латені), але рештки кремації в них здебільшого перемішані з залишками поховального вогнища, що в зарубинецькій культурі зафіксовано лише в могильнику Чаплин. Тобто зарубинецький поховальний обряд значно відрізняється від поморського. З 78 ознак, які характеризують зарубинецький обряд, у поморському трапляється 45 (табл. 1). Але лише 20 є такими, що могли б перейти від поморців до зарубинців якби були притаманні лише поморській культурі. До того ж у зарубинців тільки 6 з цих 20 ознак трапляються в тих самих поєднаннях, що й у поморців. Проте поодинокі випадки імітації кльошів та поховальних ящиків найімовірніше є відголоском впливів саме поморської культури на зарубинецьку.

Багато спільного між поморською та зарубинецькою культурами спостерігається в керамічних комплексах, на що неодноразово звертали увагу дослідники. Порівняння посуду з різних регіонів зарубинецької (1569 цілих екз.) та поморської (401 екз.) культур за єдиною методикою виявило, що хоча вони й різняться за структурою і за набором типів, схожість добре відчутна. Найбільш близьким до поморського є посуд поліського регіону зарубинецької культури. З керамікою регіону Гданського Помор'я, де були більш розповсюджені поховання в ящиках, за типами подібність становить 21%, причому кількість посудин подібних типів у поліських могильниках становить близько 25%. З керамікою регіону, де більш поширені поховання під кльошами, подібність за типами — 24%, кількість цих типів у Поліссі — майже 36%. У Середньому Подніпров'ї схожість за типами трохи менша, але однакова і з регіоном поховань у ящиках, і з регіоном кльошових поховань — по 19%, а кількість посуду аналогічного типу першого регіону близько 23%, другого — близько 29%. Подібність же верхньодніпровської кераміки поморській найменша серед інших зарубинецьких регіонів: за типами посуду регіону ящиківих поховань близько 8% (кількість екземплярів цих типів у Чаплині становить 18%), регіону кльошових поховань — близько 7% (кількість подібних посудин 16,5%).

* Учасі місцевих племен в цьому процесі присвячено окрему статтю¹¹.

Тобто поморська культура в широкому її розумінні вплинула на формування зарубинецької культури, але за значенням цей вплив був різним щодо кожного із зарубинецьких регіонів і найменшим він виявився для верхньодніпровського.

З ясторфською зарубинецьку культуру пов'язують спільні риси в багатьох культурних проявах, але кількість спільних рис в кожному з них незначна. Крім тих, на які звертали увагу дослідники, можна відзначити ще паралелі в поховальному обряді, зокрема поховання у вигляді лінзоподібної купки «чистих» спресованих кальцинованих кісток, які можна розглядати, як урнові, де урнами слугували ємності з органічних матеріалів. Подібних поховань в ясторфській культурі було небагато (7% у губинській групі, до 5% на півночі Німеччини)¹⁵. В зарубинецькій їх було більше, але тут лінзоподібні купки кісток сполучалися з дещо іншими рисами поховального обряду, а саме, по-перше, у чистому вигляді вони найчастіше були в похованнях з чітко зафіксованими могильними ямами, а, по-друге, часто-густо вони траплялися в похованнях, де крім них знаходилися ще не компактні скупчення кісток, або кістки були розсіяні по якійсь частині поховальної ями (такі поховання за ознаками інтерпретують вже як ямно-урнове). Такий звичай, як навмисне пошкодження поховального посуду (відбиття ручок, пробиття округлих отворів у стінках, пошкодження горловини) також об'єднує зарубинецький та ясторфський обряди. У деяких ясторфських похованнях зафіксовано дрібне каміння або уламки кременю. Такі риси відзначено в зарубинецькому Чаплинському могильнику. З 78 ознак, які характеризують зарубинецький поховальний обряд, 59 зафіксовані також і в ясторфському (табл. 1). Появу у зарубинців 27 з них теоретично можна пов'язати з губинською групою, а 34 — з германським ясторфом, якби ці риси були типові лише для цих культурних груп. Але тільки риси 23.10; 21.2; 20.2, ймовірно, безпосередньо пов'язуються з ясторфською культурою. Проте, в цілому, зарубинецький поховальний обряд, в якому превалюють ямні трупоспалення з «чистими» кістками і з розміщенням цілих посудин-стравиць у могилі, з своєрідним поєднанням інших ознак є відмінним від ясторфського, де головним видом поховань є урнові тіло-спалення під покришкою, в яких урнами та покришками найчастіше слугував мископодібний за пропорціями глиняний посуд.

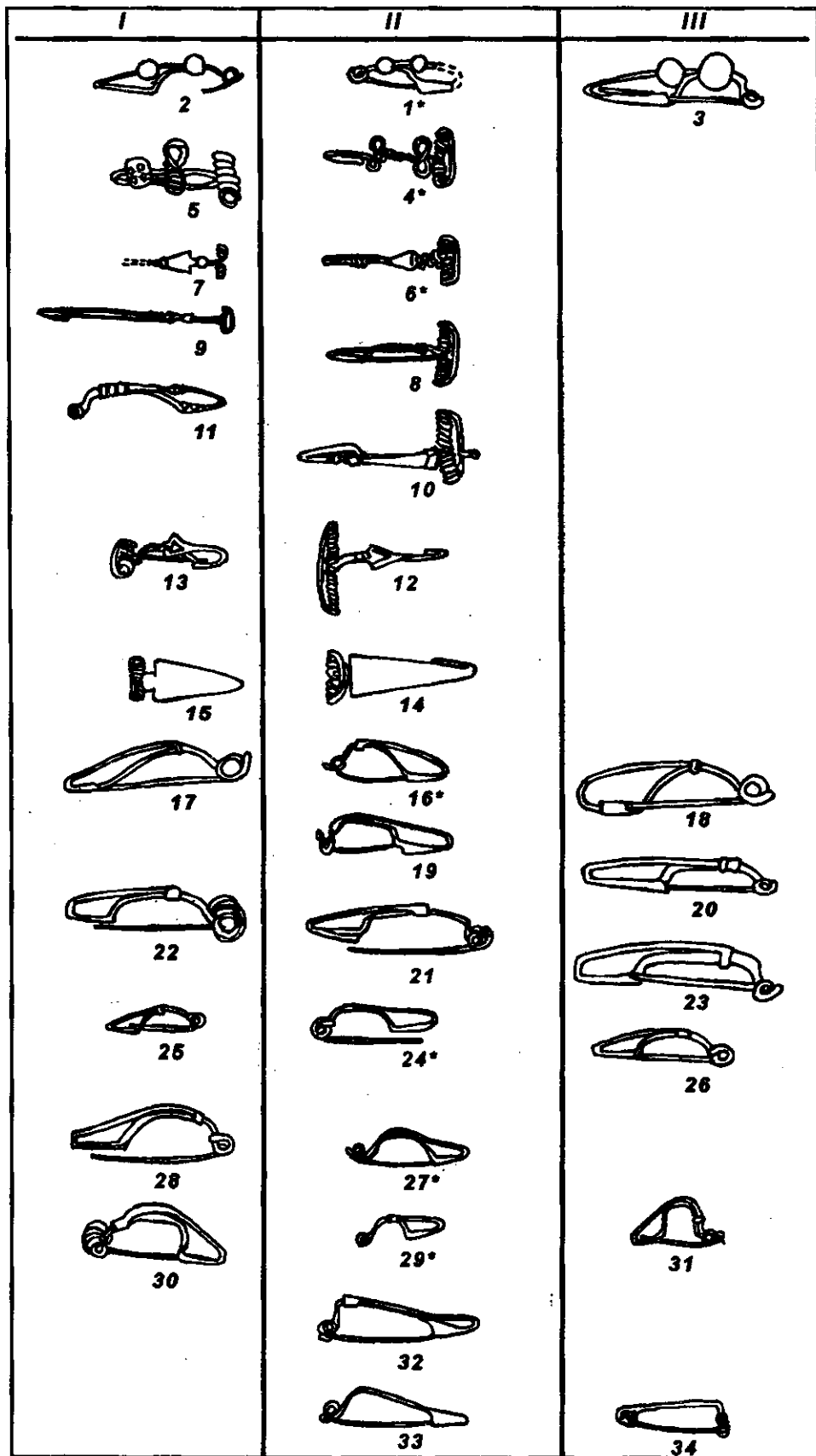
Порівнюючи фібульні комплекси зарубинецької та ясторфської культур ступенів Ріпдорф та Зеєдорф бачимо, що вони складаються з фібул однакових схем, але їх типовий набір різний (рис. 2). Спільними є лише фібули типу В-Костжевського, які в окремих зарубинецьких могильниках становлять від 10% (Велемичі I) до 23% (Пирогів), а в ясторфських — від 11% (могильник Грефенхайніхен на середній Ельбі) до 23% (губинська група)¹⁶. Кілька типів фібул поширені в одній з порівнюваних культур і лише в поодиноких екземплярах трапляються в іншій. Так, наприклад, фібули з кульками у ясторфських матеріалах — досить поширене явище (в мог. Вустерхузен в Мекленбург/Померанії їх налічується 37%, в регіоні Хавель-Шпрее вони становлять до 24% всіх фібул¹⁷). У зарубинецькій культурі досі відомий лише 1 екз. такої фібули. І навпаки, середньолатенські фібули з ніжкою, що закінчується трикутним щитком, які складають основу фібульного комплексу зарубинецької культури (по 60% від всіх фібул у Пирогові і Велемичах I, 65% у Вишенках і Велемичах II, близько 22% у Чаплині), в ясторфських пам'ятках зафіксовано лише в одному екземплярі. Але є й типи, представлені поодинокими екземплярами в обох культурах, наприклад, фібули перехідних типів D/E і G/H, хоча класичні форми типів G і H становлять значну частину фібульних комплексів, як окремих ясторфських могильників, так і окремих ясторфських регіонів (наприклад, у мог. Грефенхайніхен відповідно 17% і 6%, а в Хавель-Шпрее відповідно 13% і 5%). Серед фібул пізньолатенської схеми та ранньоримських, знайдених в зарубинецькій культурі, за кількістю можуть бути зіставлені тільки фібули типу N-Костжевського, оскільки у Вишенках вони становлять 23%, в Чаплині — 50%. Значна кількість фібул цього типу зафіксована і в германських матеріалах горизонту Гроссромштедт, тобто рубежу н. е. — I ст. Хоча в цілому фібульний комплекс ясторфських могильників ступенів Ріпдорф і Зеєдорф і пам'яток горизонту Гроссромштедт, які є синхронними пам'яткам зарубинецької культури, значною мірою відрізняється від зарубинецького. Наприклад, схожість фібульного комплексу могильника Грефенхайніхен з могильником Пирогів становить 12%, а з Чаплином — 13%.

Тобто за фібульними комплексами важко зробити висновок про значну близькість зарубинецької культури з культурами ясторфського кола і тим більше про перенесення зарубинецької культури в готовому вигляді мігрантами з окраїн ясторфської культури.

Щодо порівняння конструкції жител, то слід відзначити, що у зарубинців для кожного з регіонів був характерним якийсь один тип житла, а в різних регіонах ясторфської культури на одному поселенні співіснувало по кілька типів. Здебільше це були наземні великі прямокутні будівлі зі стовповою конструкцією стін і двосхилою покрівлею. Стіни додатково укріплювалися камінням. Часто будівля мала два помешкання, в одному з яких знаходилося вогнище чи піч, і невелику прибудову ззовні вздовж довгої стіни. Німецькі дослідники вважають, що в цих будинках знаходились житлові помешкання для людей і хлів для худоби. Наприклад, така будівля площею понад 100 м² з напівкруглою прибудовою відкрита на пос. Велов у Бранденбурзі¹⁸. Відомі подібні будівлі і на ясторфській півночі, і на губинських поселеннях в Польщі¹⁹. Так на поселенні Седліско, пов. Нова Суль знайдено двокамерну наземну будівлю з піччю в одному з помешкань, але без прибудови. Були також однокамерні житла іноді з прибудовами, площею до 50 м² (на поселеннях Бредні у Бранденбурзі, Седліско в Польщі). Крім того відомі напівземлянки прямокутної або овальної форм, невеликі за розмірами, зі стінами зрубної конструкції, від яких збереглися відбитки дерев'яних зрубів на шматках обпаленої глини. У науковій літературі існує гіпотеза, що подібні будівлі площею понад 10—12 м² з вогнищами були житлами, менші за розмірами — могли слугувати майстернями, а без вогнищ — хлівами²⁰. У зарубинецькій культурі зафіксовано 2 різновиди жител, подібні до ясторфських, але в різних регіонах культури. Це зрубні напівземлянки з вогнищами в Поліссі (на поселенні Велемичі I) і наземні однокамерні житла з вогнищами і стовповою конструкцією стін (на городищі Чаплин).

Для порівняння керамічних комплексів, посуд було оброблено за єдиною методикою: з різних регіонів зарубинецької культури — 1569 цілих екз., а з різних регіонів ясторфської культури і Північної Ютландії — 283 екз. За структурним складом кераміка достатньо близька — превалює посуд класу А, тобто з шийками, плічками і нижньою частиною з плоским дном. Однак у ясторфських пам'ятках переважає посуд мископодібних пропорцій, у якого співвідношення висоти до найбільшого діаметру по тулубу не перевищує 0,8, а в зарубинецьких і північноютландських — горщикоподібних, у яких це співвідношення більше, ніж 0,8. За видами посуду різниця ще відчутніша, оскільки в ясторфських пам'ятках більшість посудин — супниці та миски з ручками, горщиків значно менше, але вони також часто з ручками і практично немає кувалів; у південноютландських є кувлі, але дуже мало мисок, а горщики також здебільше з ручками. Ступінь подібності за видами зарубинецького посуду з ясторфським з теренів Німеччини становить близько 38%, з губинською групою — близько 42%, з Північною Ютландією — близько 29%. Найбільш цікавим є питання про подібність посуду різних регіонів зарубинецької культури з різними групами ясторфського кола. Виявляється, що схожість за типами поліського посуду зарубинецької культури з посудом губинської групи становить близько 30%, з посудом з теренів Німеччини — близько 23%, з городищ Північної Ютландії — близько 21%, хоча за кількістю екземплярів у Поліссі посуду подібного до губинського є 33%, подібного до посуду з Німеччини — 29%, з Ютландії — 29%. Посуд середньодніпровського варіанта подібний за типами до губинського становить близько 23%, до посуду з Німеччини — 20% і з Північної Ютландії — 32%, за кількістю ж екземплярів відповідно — 34%, 26% і 36%. Верхньодніпровський зарубинецький посуд за типами має подібність до губинського близько 27% (за кількістю екземплярів 37%), до німецьких — 12% (за кількістю екземплярів — 16%), до північноютландського — 11% (за кількістю екземплярів — 12%). Тобто висновки В. Є. Єременка щодо появи верхньодніпровського варіанта зарубинецької культури внаслідок культурного імпульсу з Північної Ютландії керамічними матеріалами не підкріплюються. Але взагалі внесок ясторфської культури, в широкому її розумінні, в створення зарубинецького керамічного комплексу був вагомим.

Слід зупинитись ще на одному моменті: К. В. Каспарова вважає найважливішим, що майже всі типи посуду Полісся та інших регіонів, які мають аналогії у

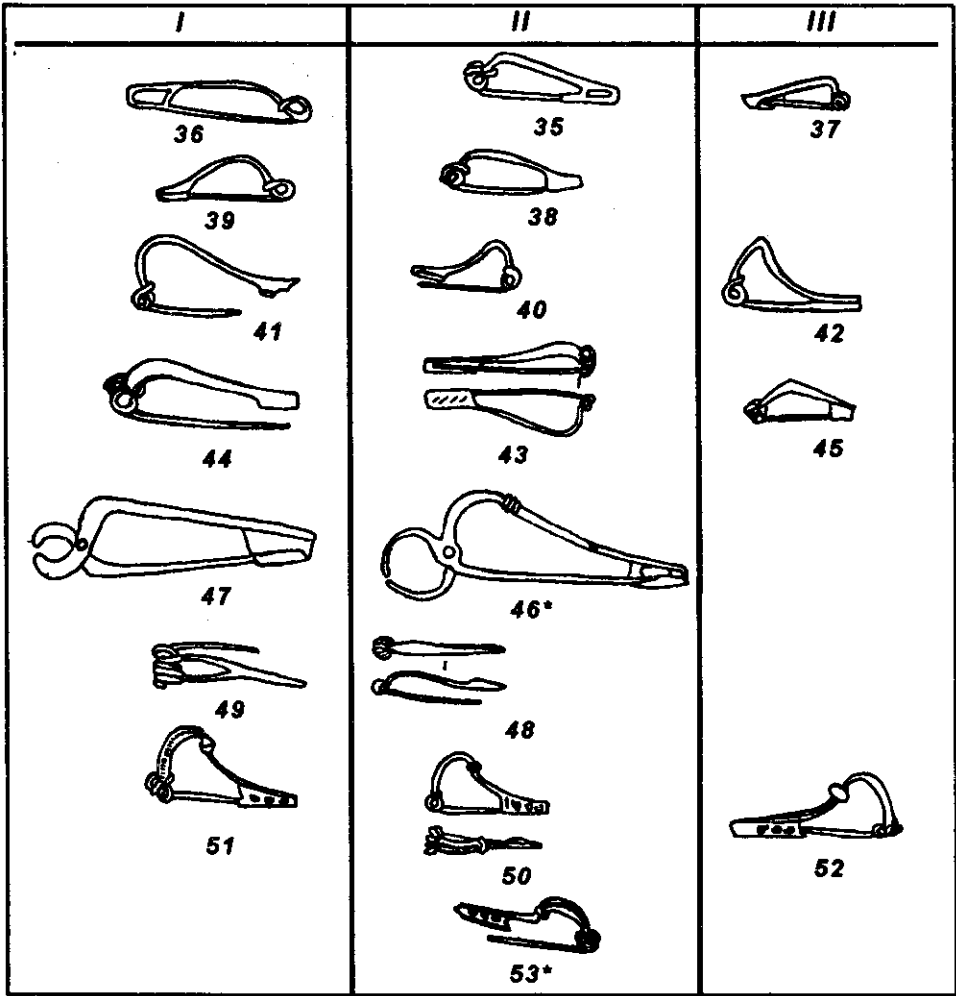

Рис. 2. Зіставлення фібул зарубинецької культури з фібулами латенських пам'яток Середньої та Південно-Східної Європи і пам'яток ясторфської культури. Умовні позначки: I — фібули з латенських пам'яток, II — фібули з 33 зарубинецьких пам'яток, III — фібули з ясторфських пам'яток; * — рідкісні фібули у зарубинецькій культурі. Моґ. — могилище; пос. — поселення; гор. — городище; пох. — поховання.

I* — тип P1 — моґ. Велемичі II, пох. 108; 2 — Мокроноґ, Каринтська Країна; 3 — моґ. Плетниц, кр. Потсдам, пох. 264; 4 — тип P2 — моґ. Вороніне, пох. 25; 5 — моґ. Голубіче, Моравія, пох. 6; 6* — тип II.2a — моґ. Вороніне, пох. 4; 7 — моґ. Холяре, Середній Дунай, пох. 741; 8* — тип P3 — моґ. Велемичі II, пох. 105; 9 — моґ. Гостиля, Югославія; 10* — тип P3 — моґ. Пирогів, пох. 129; 11 — моґ. Вир у Посушшя, Югославія; 12* — тип 3T I/or — моґ. Велемичі II, пох. 105; 13 — моґ. Езеріне, Югославія; 14 — тип 3TY — моґ. Гриневичі Велькі, пох. 13; 15 — моґ. Карабурма, Белград, пох. 4; 16* — тип Ак — моґ. Пирогів, пох. 128; 17 — гор. Вишній Кубин, Чехія; 18 — моґ. Плетцін, кр. Потсдам, пох. 232; 19 — тип В — моґ. Пирогів, пох. 150; 20 — моґ. Бюкнітц, кр. Бранденбург, пох. 25; 21* — тип Ва — моґ. Велемичі I, пох. 70; 22 — гор. Страдоніце, Чехія; 23 — моґ. Нитцан, кр. Ратхенов; 24* — тип Вд — моґ. Чаплин, пох. 241; 25 — моґ. Дітценбах, кр. Гессен; 26 — моґ. Берніке, кр. Науен; 27* — тип D пр. — моґ. Пирогів, пох. 124; 28 — гор. Страдоніце, Чехія; 29* — тип G/H — моґ. Чаплин, пох. 7; 30 — моґ. Карабурма, Белград; 31 — моґ. Плетцін, кр. Потсдам, п. 255; 32 — тип В6 — моґ. Пирогів, пох. 193; 33 — тип M1a — моґ. Пирогів, пох. 39; 34 — Хавельберг, ФРН; 35 — тип N1a — моґ. Чаплин, пох. 146; 36 — моґ. Дітценбах, кр. Гессен; 37 — Леест, кр. Потсдам; 38 — тип N16 — моґ. Чаплин, пох. 133; 39 — гор. Братіслава; 40 — тип N1в — моґ. Велемичі I, пох. 75; 41 — гор. Ліптовська Мара, Словаччина; 42 — моґ. Претцін, кр. Шенебек; 43* — тип M36 — моґ. Отвержичи, пох. 1; 44 — гор. Ліптовська Мара, Словаччина; 45 — моґ. Вестергель, кр. Штрассфурт; 46* — тип «шипцова» — моґ. Чаплин, пох. 152; 47 — Вертіллум — Вергаулт, Франція; 48* — тип N36 — моґ. Семурадці, пох. 21; 49 — Берн — Енгхальбінзель, Швейцарія; 50 — тип O.3 — моґ. Велемичі II, пох. 81; 51 — Добжихов Пичора, Словаччина; 52 — моґ. Кляйн Кройтц, кр. Бранденбург; 53* — тип III.O.3 — моґ. Велемичі I, пох. 47; 54*, 55* — тип III, I пр. — моґ. Чаплин, пох. 89; 56* — тип Амброз гр. 16, подгр. I, Верхньодніпровська серія — моґ. Чаплин, пох. 25; 57 — Альмґрен; гр. III, глазчаті, пруської серії, рис. 57—61 — моґ. Гриневичі Велькі, пох. 13; 58* — тип Амброз Гр. 12, вар. 3 — Мар'янівка; 59 — моґ. Рибич, Боснія; 60* — тип Амброз Гр. 1, вар. на табл. 7, 17 — пос. Рахни.

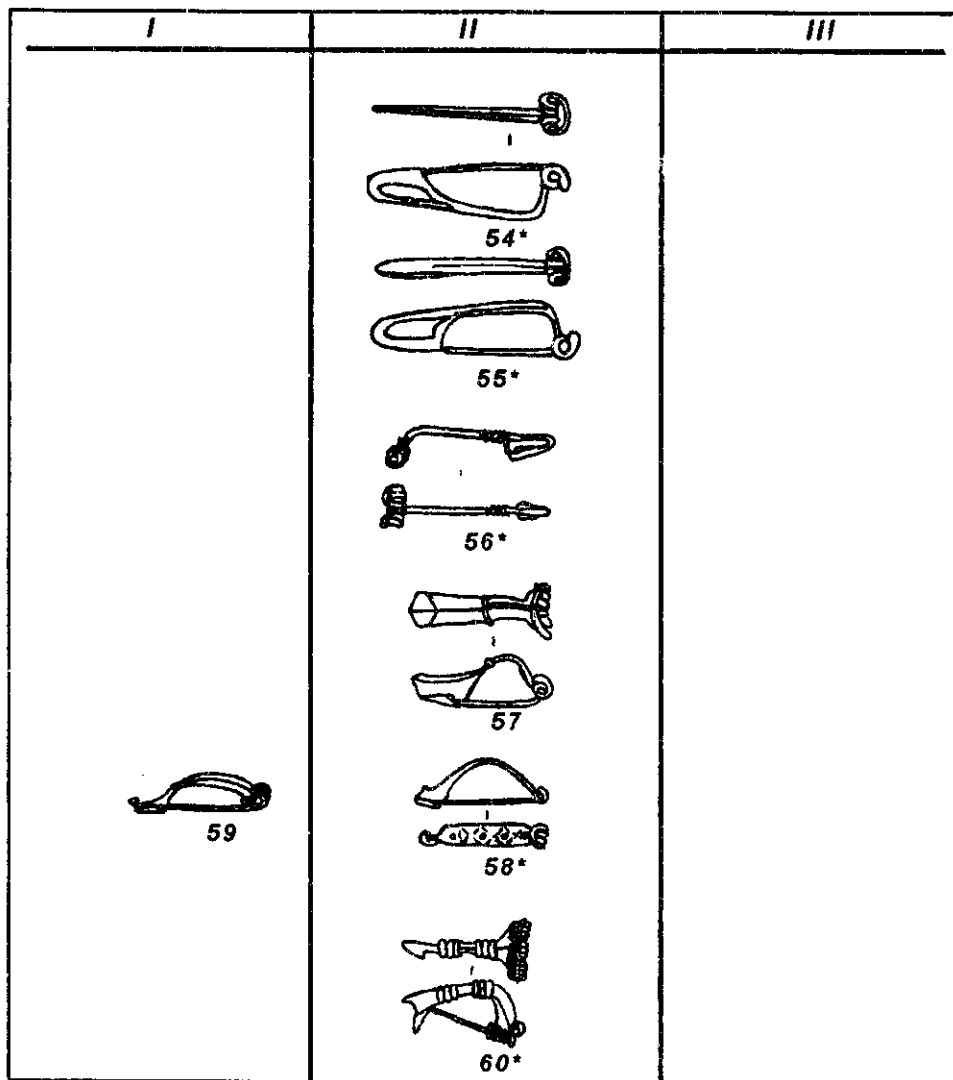

Рис. 2. Продовження. Легенду див. на попередній сторінці.

поморсько-кльошовій культурі, відомі також і в культурах ясторфського кола²¹. З цією думкою погоджується також М. Б. Шукін²². Детальний порівняльний аналіз кераміки обох культур спростовує це твердження, оскільки схожість зарубинецького посуду за одними і тими ж типами з посудом поморської та ясторфської культур становить лише 15%. При цьому за тенденцією розподілу появи частини з цих типів у зарубинецькому комплексі впевнено можна пов'язати безпосередньо з поморською культурою або, безумовно, з ясторфською. Але деякі важко пов'язати з будь-якою з цих культур, оскільки вони приблизно однакові за тенденцією розподілу і в поморській і в ясторфській.

Зарубинецька культура належить до кола латенізованих культур. Латенські риси, наявні у зарубинецьких матеріалах, це, насамперед, особливості конструкції фібул, звичай вкладати зброю і металеві прикраси в поховання, латенські типи знарядь праці тощо визнаються всіма дослідниками. Вони мають коріння з широких теренів не тільки Центральної Європи, а й в кельтських культурах Карпато-Балканського регіону. За К. В. Каспаровою звідти походять розчленовані фібули з вісімкоподібними петлями, такі риси поховального обряду, як сполучення округлих та овальних могильних ям, розміщення супроводжуючих речей та праху небіжчика в протилежних сторонах поховання, наявність кісток тварин у могилах²³. З 78 зарубинецьких ознак поховального обряду 62 ознаки були при-

таманні також латенським могильникам (табл. 1). Походження 38 з них у зарубинецькому поховальному обряді можна було б пов'язати з обрядом латенського кола культур, якби більшість цих ознак не була поширена в інших АК, наближених територіально або тих, що мали інтенсивні контакти безпосередньо з зарубинецькою. І все ж, такі риси, як 6.2, 10.2, 10.5, 12.1, 12.3, 20.1, найімовірніше, походять з латенської культури Південно-Східної та Середньої Європи. Можливо також, що латенські риси у поховальному обряді зарубинців запозичені не тільки в культурі кельтів, а й в кельто-ілірійських культурах Подунав'я²⁴. Саме звідти прийшли фібули зарубинецького типу з трикутним закінченням ніжки. З тим же регіоном пов'язана бронзова сітула типу Баргфельд з Суботова²⁵. Треба додати, що саме з кельто-ілірійським колом можна пов'язати також поширення в латенізованих культурах специфічного чорного і темно-сірого лощіння посуду, фацетування і потовщення горловин і вінець того гатунку, який зафіксовано в кераміці поенешті-лукашівської та до деякої міри в зарубинецькій культурах. Стосовно безпосереднього впливу кельтів на процес латенізації зарубинецької культури, питання досить складне. В літературі існують різні погляди щодо безпосередніх контактів зарубинців з кельтами принаймні у Середньому Подніпров'ї. Деякі дослідники вважають, що кельтів ніколи не було східніше Карпат²⁶, інші припускають, що вони були не тільки у Верхньому Подністров'ї²⁷, а й у Придніпров'ї²⁸. Проте поки що не відомі кельтські пам'ятки чи об'єкти у зоні зарубинецької культури, а отже відсутні докази безпосередньої участі кельтів або кельто-ілірійців на зарубинецькій території у процесі її формування. Але тим не менше зарубинецька культура набула латенізованого забарвлення в різних проявах матеріальної і, вірогідно, духовної культури.

Каталізатором і учасником процесу латенізації на теренах зарубинецької культури були вихідці з областей Ясторф-культур і близьких до них культур Північної Європи, які призвели до руху й племена поморської культури. За М. Б. Шукінін та В. Є. Єременком, на південних околицях ясторфської культури, у верхів'ях Ельби, внаслідок довготривалого проживання місцевих племен поруч з кельтами створювалися змішані культури, де латенські речі вживалися поряд з некельтськими (подмокельська або кобильська група пам'яток). На теренах Середнього Одера серед ясторфського населення почався процес запозичення культурних латенських традицій, які трансформувалися вже у синкретичну культуру латенізованого вигляду, в матеріалах якої зафіксовано фібули місцевого виробництва, але зроблені за латенськими схемами, кельтські звичаї укладання в могили зброї, металевих прикрас, латенські форми знарядь праці, виготовлені місцевими майстрами (губинська група). Рух представників угруповань, подібних до губинських, призвів до латенізації Середньої та Східної Європи²⁹. Можна погодитись з такою схемою латенізації. Але, ймовірно, це був один із шляхів процесу, який не виключав можливості й інших. У цей період почалася латенізація поморської культури, прояви якої виявилися у потовщенні та легкому фацетуванні горла посудин (чого ще не було в губинській кераміці)³⁰.

Отже, латенізація поморської культури відзначалася дещо іншими рисами. Однак цей процес, унаслідок втручання ясторфських племен, закінчився перетворенням старих і створенням нових культурних груп, наприклад, черніченської. До того ж, процес переймання алохтонних культурних традицій не обов'язково пов'язаний з довготривалими контактами, які, до речі, призводять до різних наслідків, оскільки в одних випадках з'являються змішані культури, де риси кожної співіснують поряд і незалежно, а в інших — до синкретичних культур, в яких в одному артефакті поєднуються риси різних культур.

І все ж треба відзначити, що каталізатором латенізації на Придніпров'ї були вихідці з ясторфського кола культур і близьких до них культурних груп Північної Європи, оскільки саме вони втягли в цей процес племена, що були у них на шляху. Просування мігрантів було стрімким. До них, безсумнівно, приєднувалися вихідці з теренів поморської культури та місцевого населення Придніпров'я і всі вони разом у Нижньому Подунав'ї були відомі як бастарни або як скіри. Вже під 233—229 рр. до н. е., тобто на початку латенізації, вони зафіксовані на Балканах під іменем бастарни (Помпей Трог), під 216 р. до н. е. — як бастарни-прибульці у пониззі Дунаю (Деметрій з Калатісу у переказі Псевдо-Скімна). Можна припустити, що, беручи участь у подіях на Балканах у часи між вбивством коро-

леви Спіра Лаодомей та смертю македонського царя Деметрія, мігранти з півночі познайомилися з кельто-ілірійською культурою Подунав'я і саме тоді запозичили вказані вище кельто-ілірійські ознаки, в тому числі і форму фібул зарубинецького типу, прототипами для яких були списоподібні, що існували здебільшого у яподів, але зрідка, вже з кінця III ст. до н. е., траплялися і у скордисків. Розвиток зарубинецьких, як і балканських фібул йшов від короткого до довгого щитка. Якби бастарни познайомились зі списоподібними фібулами лише у другій чверті II ст. до н. е., як вважає К. В. Каспарова, то вони перейняли б відразу фібули з розвиненим щитком, які вже були на той час на Балканах. Тобто фібули зарубинецького типу, вірогідно, могли з'явитися не в латені С2, а ще в кінці С1а або, принаймні, на рубежі С1а/С1b. Таке припущення не є більш теоретичним, ніж припущення О. Д. Мачинського, К. В. Каспарової і всіх, хто їх у цьому підтримує, про появу бастарнів у Подніпров'ї лише після балканських походів 179—168 рр. до н. е. і початок формування зарубинецької АК саме з того часу. Слушними є зауваження М. Бабеша — румунського дослідника поєнешті-лукашівської культури, що у Санкт-Петербурзьких учених немає ґрунтовних підстав на користь припущення про повернення бастарнів у Подніпров'я, оскільки він вважає, що дійовими особами цих подій були поєнешті-лукашівські племена, свідченням чого є численні запозичення у них саме від скордисків, з якими бастарни і мали справу³¹, а для скордисків були не типові списоподібні фібули, які представлені у їхніх пам'ятках лише поодинокими екземплярами. Також не характерні вони і для поєнешті-лукашівської культури. Близько кінця III ст. до н. е. відбувалася облога Ольвії скірами та галатами, про яку йдеться в декреті на честь Протогена³². Можливо, правильним є припущення М. Б. Щукіна, що саме вони могли залишити у верхньому та середньому Подністров'ї пам'ятки типу поселень Горошова з ліпним посудом близьким до ясторфського та графітові черепки і уламки сапропелітових браслетів і пам'ятки типу Бовшів з кельтською керамікою, обточеною на гончарному крузі. Частина їхніх загонів могла просуватись через Полісся і Подніпров'я, а отже саме тоді потрапили в зарубинецькі могильники фібули з вісімкоподібними петлями (Пирогів та Вороніне), уламок графітового посуду та ланка пояса-ланцюга (Велемичі)³³. Зв'язок початку формування зарубинецької культури з цими процесами цілком узгоджується з датуванням її за найранішими клеймами на античних амфорах з Пилипенкової Гори. Формування зарубинецької культури в усіх трьох головних її регіонах було одночасним і в цьому можна цілком погодитися з К. В. Каспаровою³⁴. Додамо лише, що контакти населення території зарубинецької культури з населенням ясторфського кола у цей час, скоріш за все, були нетривалими і обмежувалися періодом функціонування фібул з кульками і появою типу В-Костжевського, тобто часом просування скірів і бастарнів у Подунав'я і освоєння ними нової «вітчизни». Адже в зарубинецьких пам'ятках майже немає фібул характерних для латена С2 і початку Д1, таких як С-, D-, E-, G-, H-, L-, J-Костжевського, які були широко розповсюджені в інших латенізованих культурах. І це також слугує доказом того, що, по-перше, припущення М. Б. Щукіна про пересування мігрантів через Подніпров'я невеликими групами, є цілком слушним, а, по-друге, бастарни-ясторфці не повернулися у Подніпров'я, а залишилися у Карпато-Дністровському регіоні, де створили разом з іншими прибульцями поєнешті-лукашівську культуру.

Проте можливий варіант, що через Подніпров'я йшли лише скіри, а бастарни — через Подністров'я, тобто поза територію зарубинецької культури. У будь-якому випадку поєнешті-лукашівська культура є значно ближчою до культур ясторфського кола, ніж зарубинецька. На Подніпров'я після освоєння Карпато-Дністровського регіону (а не після Балканських походів) повернулися мешканці Подніпров'я й Полісся і, можливо, окремі представники кельто-ілірійських культур, котрі й привнесли латенські риси культурних груп Карпато-Балканського регіону, в яких не було внутрішньої потреби у тісних стосунках з ясторфською «вітчизною».

Таким чином, у кожному з головних регіонів формування зарубинецької культури можна помітити певний внесок як місцевих культур попередньої доби, так і ряду синхронних культур Середньої Європи. До останніх належать, насамперед, культурні групи ясторфського кола, поморська, латенська і латенсько-ілі-

рійська культури Карпато-Дунайського регіону. Їх внесок у формування зарубинецької культури був різний за вагомістю і характером. Можна досить упевнено стверджувати, що представники поморської і ясторфської культур були безпосередніми учасниками цього процесу. Поморські племена вже з IV ст. до н. е. поступово просувалися до територій майбутньої зарубинецької культури, що було обумовлено, вірогідно, здебільшого господарським освоєнням нових земель, і до початку формування зарубинецької культури зайняли західну частину Прип'ятського Полісся. Міграція ясторфських племен була стрімкою, оскільки обумовлювалась була просуванням невеликих бойових загонів, метою яких були казково багаті південні землі Подунав'я. Кількісний внесок цих племен у матеріальну культуру зарубинців також неоднаковий. Поморське населення стало складовою частиною зарубинців і залишило свої традиції у деяких рисах артефактів. Ясторфські мігранти були організуючою силою в об'єднанні регіонів і каталізатором процесу латенізації зарубинецької культури того типу, який вони виробили внаслідок контакту з латенською культурою Середньої Європи, тобто ясторфської латенізації.

Поки що немає доказів безпосередньої участі кельтів або кельто-ілірійців в процесі складання зарубинецької культури, її можна лише припускати. Безпосередньо самих кельтів на теренах зарубинецької культури імовірно ніколи не було. З латенською і латенсько-ілірійською культурами Карпато-Дунайського регіону могли контактувати ті представники зарубинецької культури з числа місцевого населення, які були втягнені у військові загани скірів або бастарнів на шляху просування їх у Подунав'я наприкінці III ст. до н. е., коли там, за античними джерелами, їх називали прибульцями, і коли вони загрожували облогою Ольвії. Саме тоді зарубинці могли перейняти деякі риси поховального обряду, фібули зарубинецького типу тощо, або навіть привести з собою полонених з теренів кельто-ілірійських культур.

Зарубинецька культура не є етапом еволюційного розвитку жодної з попередніх або копіюванням якоїсь із синхронних культур. Кожна категорія її матеріальної культури є наслідком синтезу та інтеграції рис кількох культур і створення нового особливого явища. Це стосується як поховального обряду, який є регіонально особливим і неповторним, несхожим на жодну з інших культур, фібульного комплексу з неповторним набором типів, так і керамічного комплексу близького за зовнішніми проявами до комплексів латенізованих культур, але своєрідним за структурою і типами, як культури в цілому, так і окремих її регіонів.

Серед дослідників переважають погляди, що значення і вага автохтонного або прийшлого населення в створенні нової культури визначається лише за кількістю рис цих культур. Але це не зовсім так. Наявність у новій культурі рис сусідніх і навіть віддалених територій свідчить про їх участь у її створенні (внаслідок переселення, обміну, культурних впливів, воєнних дій тощо). Збереження деяких елементів попередніх культур, без сумніву, свідчить про їх роль як субстрату, навіть, коли між цими культурами дослідниками не зафіксовані безпосередні хронологічні стики за точно датуючими речами. Кількість елементів попередніх культур не може бути значною, адже змінюється доба, змінюються пріоритети в усіх галузях життя, що фіксується в матеріальних залишках, які в основі мають вже зовсім інші риси, ніж у попередні часи. Нова культура засвідчує силу творчої енергії як місцевої людності, що має зберегти традиції і перейняти нове від прийшлого населення, так і здатність прибульців, зберігаючи своє обличчя, передати нове, своєрідне місцевому населенню. Якщо ця творча сила достатня з обох боків, то створюється інтеграційна, синтезована культура, відмінна і від автохтонної, і від привнесеної. Саме такою, відмінною і своєрідною з-поміж інших попередніх та синхронних культур, є зарубинецька культура.

Примітки

¹ Хвойка В. В. Поля погребений в Среднем Поднепровье // ЗРАО, новая серия.— СПб., 1901.— Т. 12.— Вып. 1—2.— С. 172—190; Хвойка В. В. Древние обитатели Среднего Поднепровья и их культура в доисторические времена.— Киев, 1913.— С. 43.

² *Спицын А. А.* Памятники латенской культуры в России // ИАК.— 1904.— Вып. 12.— С. 78—86; *Спицын А. А.* Поля погребальных урн // СА.— 1948.— Т. 10.— С. 57—72.

³ *Reinecke P.* Aus der russischen Literatur archäologischen Gräberfelder vom Ende der La Tene Zeit und aus der Jüngerer römischen Keiserzeit im Gouvenement Kiev // Meinzer Zeitschrift.— 1906.— № 1.— S. 42—50.

⁴ *Кухаренко Ю. В.* К вопросу о происхождении зарубинецкой культуры // СА.— 1960.— № 1.— С. 289—300; *Кухаренко Ю. В.* Зарубинецкая культура // САИ.— Вып. Д1—19.— С. 54.

⁵ *Каспарова К. В.* О времени возникновения зарубинецкой культуры // Археологические вести ИИМК РАН.— СПб., 1993.— № 2.— С. 172—178.

⁶ *Обломский А. М.* Верхнеднепровский вариант зарубинецкой культуры.— Автореф. дисс... канд. ист. наук.— М., 1983.— С. 1—19.

⁷ *Щукин М. Б.* Центральная и Восточная Европа на рубеже нашей эры.— Автореф. дисс. ... доктора ист. наук.— Ленинград, 1991.— С. 14; *Щукин М. Б.* На рубеже эр // РАБ.— 1994.— № 2.— С. 51, 109, 110.

⁸ *Еременко Е. В.* Процесс латенизации археологических общностей позднего предримского времени Восточной Европы и сложение зарубинецкой культуры.— Автореф. дисс. ... канд. ист. наук.— Ленинград, 1990.— С. 1—18.

⁹ *Третьяков П. Н.* Финно-угры, балты и славяне на Днепре и Волге.— М.—Л., 1966.— С. 213—215, 219.

¹⁰ *Максимов С. В.* Актуальні питання вивчення зарубинецької культури // Археологія.— К., 1991.— № 4.— С. 8, 9.

¹¹ *Пачкова С. П.* Участь місцевого компонента у формуванні зарубинецької культури // Археологія.— 1999.— № 2.— С. 6—24.

¹² *Dąbrowska T.* Wczesne fazy kultury przeworskiej.— Warszawa, 1988.— S. 17.

¹³ *Prahistoria ziem Polskich.*— Ossolineum, 1979.— Т. IV.— S. 152, 172.

¹⁴ *Никитина Г. Ф.* Погребальный обряд культур полей погребений Средней Европы в I тыс. до н. э. // Погребальный обряд культур полей погребений Средней Европы в I тыс. до н. э.— I тыс. н. э.— М., 1974.— С. 34—54.

¹⁵ *Niewęglowski A.* Obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej na przełomie er (2 w. p. n. e.— 2 w. n. e.).— Wr.—W.—Kr.—Gd.—L., 1981.— S. 23—40; *Domański G.* Studia z dziejów środkowego Nadodrza w 3—1 w. p. n. e.— Wr.—W.—Kr.—Gd.—L., 1975.— S. 72—86.

¹⁶ *Gustav G. und S.* Das Urnengräberfeld der Spätlatenezeit von Grafenheinen, Kreis Grafenheinen // Jschr. mitteld. Vorgesch.— Halle/Saale, 1976.— № 59.— S. 104—114; *Domański G.* Studia z dziejów środkowego Nadodrza ...— S. 14—23.

¹⁷ *Reinecke A.* Ausgrabungen auf dem Jungbronze- und eisenzeitlichen Gräberfeld von Wusterhusen/Kr. Greifswald (DDR).— Greifswald, 1987.— S. 16—19; *Seyer H.* Siedlung und archäologische Kultur der Germanen im Havel-Spree-Gebiet im Havel-Spree-Gebiet in den Jahrhunderten vor Beginn u. Z. // Schriften zur Ur- und Frugeschichte.— Berlin.— № 34.— S. 68.

¹⁸ *Seyer H.* Siedlung und archäologische Kultur der Germanen im Havel-Spree-Gebiet...— S. 51.

¹⁹ *Domański G.* Studia z dziejów środkowego Nadodrza ...— S. 62, 63.

²⁰ *Seyer H.* Siedlung und archäologische Kultur der Germanen im Havel-Spree-Gebiet...— S. 54, 55.

²¹ *Каспарова К. В.* О хронологии и связях зарубинецкой культуры // Ziemia Polska we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami.— Rzeszów, 1992.— S. 297.

²² *Щукин М. Б.* На рубеже эр...— С. 114, 115.

²³ *Каспарова К. В.* Об одном из возможных компонентов зарубинецкого погребального обряда // СА.— 1988.— № 1.— С. 53—69.

²⁴ *Каспарова К. В.* Роль юго-западных связей в процессе формирования зарубинецкой культуры // СА.— 1981.— № 2.— С. 57—79.

²⁵ Еременко В. Е., Щукин М. Б. К вопросу о хронологии восточного латена и позднего предримского времени // АСГЭ.— СПб., 1998.— Вып. 33.— С. 84, 85.

²⁶ Монгайт А. Л. Археология Западной Европы. Бронзовый и железный века.— М., 1974.— С. 226.

²⁷ Мачинский Д. А. Кельты на землях к востоку от Карпат // АСГЭ.— Л., 1973.— Вып. 15.— С. 52—64.

²⁸ Кухаренко Ю. В. Распространение латенских вещей на территории Восточной Европы // СА.— 1959.— № 1.— С. 31—51.

²⁹ Щукин М. Б. Центральная и Восточная Европа на рубеже нашей эры ...— С. 1—30; Еременко Е. В. Процесс латенизации археологических общностей ...— С. 1—18.

³⁰ Czopek S. Południowo-wschodnia strefa kultury pomorskiej.— Rzeszów, 1992.— S. 218—220.

³¹ Babeş M. Die Poienesti-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt // Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde.— Bonn, 1993.— Band 30.— S. 127.

³² Книпович Т. Н. К вопросу о датировке Ольвийского декрета в честь Протогена // ВДИ.— 1966.— № 2.— С. 142—149.

³³ Щукин М. Б. На рубеже эр ...— С. 100.

³⁴ Каспарова К. В. О времени возникновения зарубинецкой культуры // Археологические вести ИИМК РАН.— 1993.— № 2.— С. 169—190.

Табл. 1. Порівняння поховального обряду археологічних культур за ознаками, характерними для зарубинецької культури.

Ознаки	Зарубинецька АК			Латенські АК Півд.- Сх. Європи	Ясторфська АК		Милоград. АК Верх. Подніп.	Поморська АК	Скіфська лісостепова АК
	Полісся	Сер. Подніпров'я	Верх. Подніпров'я		Губин. група	Герман. група			
1.1	+++	+++	+++	+	+++	+++	+++	+++	
2.1	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+
3.1	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	
4.1	+++	+++	+++	+++	+	+	+++	++	+
5.1	+++	+++	+++	++	x	+	++	++	
7.1	+++	+++	+++	+++	+++		+++	++	
9.1	+++	+++	+++	+++	+++	+++	++	++	++
10.1	+++	+++	+++	+++		+++	+	+++	
11.2	+++	+++	+++	+					
12.1	+++	+++	+++	+++				+	
12.3	+++	+++	+++						
13.2	+++	+++	+++	++		++			
6.1	+++	+++	x	++	x		+++		
14.1	+++	+++		+	+			++	
15.1	+++	+++		+++	+	++			
16.1	+++	+++		++	+++	+++		+++	
17.1	+++	++		+++	++	++		++	
18.1	+++	++		+++	+	+		++	
20.1	+++	+++		+++		x		+	
20.3	+++	+++							
2.1	+++	+++		+	++	++		+	
8.1	++	+++	+++	++	++			+	x

Ознаки	Зарубинецька АК			Латенські АК Півд.- Сх. Європи	Ясторфська АК		Милоград. АК Верх. Подніп.	Поморська АК	Скіфська лісогосподарська АК
	Полісся	Сер. Подніп- ров'я	Верх. Подніп- ров'я		Губин. група	Герман. група			
8.2	++	++	++	x					x
8.3	++	++	x						
10.2	++	++	++	+++	++	++	+	+	
19.1	++	++		++	++	++		+	
19.2	++	++		++	++	x		+	
19.3	++	++		++	++	++		+	
23.12	++	++		x					
23.13	++	++		+	+	+		+	
5.3	++	+	+	x	+++	+++	+		
6.2	+	+	+++	++	x		+		
17.2	x	++		+	+++	+++		++	
23.1	x	++	x	+++	x	x	+		+++
23.2	x	++				x		++	
5.2	+	+	++	+++	++	+	+++	++	
11.1	+	+	++	+++	+++	+++	+++		
13.1	x	x	++	++		++			
12.2	+	+	++	++		+++	+++	+	
4.2	+	+	x	++	+++	+++		+++	+
7.2	+	+	++	+	x	+++	x	++	+
9.2	+	+	+	+	++	++	++	+++	++
11.3	+	+	+						
10.3	+	+	+	+++	+	++	x		
22	+	+	+	+	+	+		+	
18.2	+	+		++	++	+++		+	
2.5	+	x	+	+	+	++	+?	+	x
7.3	+	x	+		x		+		+
8.4	x	+	+	++	x	+++	+++	+++	x
7.4	x	x	+						
8.5	x	x	+						x
10.4	x	x	+	++	x	++	++		
10.5	x	x	+	+++			+		
13.3	x	x	+	++		++			
23.10	+	+			++	++			
3.2	x	x	x	+	x	x	+?	+	
2.4	x	x		x			x		x
4.3	x	x		x				+	
21.2	+	+		+	++	+++		+	
15.2	x	x		+	+++	+++		+++	
16.2	x	+		+	+	+		x	
23.3	x	x	+	++		++	++		
23.4	x	+	x	+			x		+
23.14	+	x	x	+		+	+	+	
21.3	x	x		+++	++	++		+	
23.7	x	x		x	x				
2.2		o	x						+

Ознаки	Зарубинецька АК			Латенські АК Півд.- Сх. Європи	Ясторфська АК		Милоград. АК Верх. Подніп.	Поморська АК	Скифська лісостепова АК
	Полісся	Сер. Подніп- ров'я	Верх. Подніп- ров'я		Губин. група	Герман. група			
12.4	x								
16.4	x					x			
18.3	x			+++	++	++		+	
20.2	+			+	+++	+++		+	
20.4	x								
2.3		x?		++					+++
14.2		+		+++	+++			++	
18.4		+		x	+	x		+	
23.6	o	o							++
23.8	o	o				x		++	
23.9	o					+		++	

Перелік ознак поховального обряду, використаний у таблиці 1.

- 1 - Вид могильника: 1.1 - ґрунтові поля поховань з переважанням обряду кремації.
- 2 - Різновиди поховань: 2.1 - спалення небіжчика на стороні;
2.2 - спалення на місці поховання;
2.3 - інгумація небіжчика;
2.4 - поховання черепа (перепаленого або не перепаленого);
2.5 - кенотаф.
- 3 - Кількість небіжчиків в одному похованні: 3.1 - індивідуальне поховання;
3.2 - кілька чи парне поховання.
- 4 - Тип поховання: 4.1 - ямний;
4.2 - урновий;
4.3 - ямно-урновий.
- 5 - Форма могильної ями: 5.1 - прямокутна або витягнута, овальна;
5.2 - квадратна або округла;
5.3 - сліди поховальної ями не відмічено.
- 6 - Орієнтація могильної ями: 6.1 - схід—захід з відхиленнями;
6.2 - північ—південь з відхиленнями.
- 7 - Присутність залишків вогнища у ямному похованні: 7.1 - «чисте» без залишків поховального вогнища;
7.2 - з домішками попелу і вугілля серед кісток;
7.3 - залишки вогнища в засипці поховальної ями;
7.4 - залишки вогнища в купці окремо від кісток.
- 8 - Розміщення залишків кремації у ямному похованні: 8.1 - одне лінійне (компактне) скупчення;
8.2 - кілька лінійних скупчень кісток на дні могили;
8.3 - кістки у маленькому поглибленні (у ямці) на дні могили;
8.4 - кістки, розсіпані по дну могильної ями;
8.5 - залишки кремації в засипці могильної ями.
- 9 - Наявність інвентаря в ямному похованні: 9.1 - наявний;
9.2 - відсутній.
- 10 - Склад інвентаря в ямному похованні: 10.1 - кераміка (посуд);
10.2 - фібули та інші прикраси;
10.3 - деталі одягу;
10.4 - знаряддя праці;
10.5 - зброя.
- 11 - Місцезнаходження інвентаря в ямному похованні: 11.1 - разом із залишками кремації;
11.2 - в протилежному боці від кісток;
11.3 - разом із залишками кремації і в протилежному боці від кісток.
- 12 - Стан керамічного посуду в ямній могилі: 12.1 - цілий або такий, що реставрується (тобто не розбитий свідомо);
12.2 - уламки окремих посудин;
12.3 - посуд не перепалений;
12.4 - посуд перепалений.
- 13 - Сліди перебування поховального інвентарю у поховальному вогнищі: 13.1 - інвентар перепалено;
13.2 - без сліди перепалення;
13.3 - частина перепалена (здебільше прикраси, деталі одягу тощо), а частина не перепалена (посуд, знаряддя праці тощо).
- 14 - Вид урни: 14.1 - горщикоподібна посудина;
14.2 - мископодібна посудина.

- 15 - Деталі обряду урнових поховань:
- 15.1 - урна не накрита;
15.2 - урна накрита посудиною (цілою або уламком);
15.3 - урна накрита камінням або, крім посуду, камінням.
- 16 - Характер кремації в урні:
- 16.1 - «чисті» кістки;
16.2 - кістки з залишками вогнища;
16.3 - урна обсипана залишками вогнища;
16.4 - залишки вогнища в засипці поховання.
- 17 - Наявність інвентаря в урновому похованні:
- 17.1 - наявний;
17.2 - відсутній.
- 18 - Склад інвентаря в урновому похованні:
- 18.1 - кераміка (посуд крім урни та покришки);
18.2 - фібули та інші прикраси;
18.3 - деталі одягу;
18.4 - знаряддя праці;
18.5 - зброя.
- 19 - Місцезнаходження інвентаря в урновому похованні:
- 19.1 - в урні;
19.2 - поза урною;
19.3 - і в урні і поза урною.
- 20 - Стан керамічного посуду в урновій могилі:
- 20.1 - цілий або такий, що рестаурується (тобто не розбитий свідомо);
20.2 - уламки окремих посудин;
20.3 - не перепалений;
20.4 - перепалений.
- 21 - Сліди перебування іншого інвентаря у поховальному вогнищі:
- 21.1 - інвентар перепалено;
21.2 - без слідів перепалення;
21.3 - частина перепалена (здебільше прикраси, деталі одягу тощо), а частина не перепалена (знаряддя праці тощо).
- 22 - Диференціація поховань за кількістю інвентаря.
- 23 - Окремі риси поховального обряду:
- 23.1 - кістки від м'ясної їжі;
23.2 - перепалені кістки тварин та птахів;
23.3 - невелике каміння;
23.4 - шматочки вохри;
23.6 - залишки обгорілих дерев'яних споруд (плах або колод);
23.7 - залишки кремації в ямному похованні під посудиною;
23.8 - залишки кремації під кльощем;
23.9 - залишки кремації у кам'яному ящику чи імітація його шляхом обкладення черепками;
23.10 - посуд у похованні зі слідами ритуального пошкодження (з пробіями у денці або у стінках, з відламаними ручками або частини вінець тощо);
23.11 - пошкодження зброї або іншого інвентаря;
23.12 - наявність «анатомічного» порядку в укладанні залишків кремації в ямному похованні;
23.13 - наявність «анатомічного» порядку в укладанні залишків кремації в урновому похованні;
23.14 - сліди від зовнішніх позначок поховань («надолбів»).
- Умовні позначки: +++ — явище превалює; ++ — явище займає значне місце; + — явище існує, але в невеликій кількості; x — поодинокі випадки; 0 — імітація поховального звичаю.

С. П. Пачкова

УЧАСТИЕ ПРИШЛОГО КОМПОНЕНТА В ФОРМИРОВАНИИ ЗАРУБИНЕЦКОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье поднимается вопрос о вкладе культур Средней и Юго-Восточной Европы в формирование зарубинецкой культуры. На основе сравнительного анализа основных артефактов археологических культур рубежа н. э. — топографии поселений и могильников, устройства жилищ, погребального обряда, керамики и основных видов украшений, делается вывод о значительном вкладе в формирование зарубинецкой культуры поморской и различных групп ясторфской культуры, отдельных групп латенских культур Юго-Восточной Европы. Вклад этих культур был различным по своему характеру и по своей значимости. Если поморские племена явились субстратом и пришлым элементом в формировании зарубинецкой культуры, оставив свои традиции в ряде артефактов, то небольшие боевые отряды ясторфских племен стремительно прошли через Поднепровье и, возможно, лишь в незначительном количестве остались на этой территории. Они явились организующей силой в объединении территорий, занятых прежде различными культурами, и катализатором процесса ясторфской латенизации. Пока нет доказательств участия самих кельтов в процессе сложения зарубинецкой культуры. Но версия о занятии достижений латенской культуры Балкано-Дунайского региона непосредственно жителями Поднепровья, которые участвовали в балканских походах вместе с бастарнами, представляется вполне возможной и обоснованной. Зарубинецкая культура не

являється етапом еволюційного розвитку ні одної із предшесуючих или синхронних культур. Каждая категория ее материальной культуры — это результат синтеза и интеграции черт нескольких культур и создание нового явления. Участие как местного, так и пришлого компонентов в формировании зарубинецкой культуры определяется не только наличием их черт, но и тем, что зарубинецкая культура выделяется среди них своим своеобразием и неповторимостью.

S. P. Pachkova

THE ROLE OF THE ARRIVAL COMPONENT IN THE FORMATION OF THE ZARUBYNTSI CULTURE

The paper raises the problem of the role the cultures of the Middle and South Eastern Europe had played in the formation of the Zarubyntsi Culture. Basing on the comparative analyses of the main artifacts of archaeological cultures dated to the turn of the first century AD — topography of settlements and burial-grounds, specific features of dwellings, burial rite, ceramics and the main kinds of adornments — the author makes conclusion on that the Pomorie Culture, various groups of the Jastorph Culture and certain groups of the Laten cultures of the South-Eastern Europe significantly contributed to the formation of the Zarubyntsi Culture. The contribution varies from culture to culture by its character and importance. The tribes of the Pomorie Culture were a substratum and an arrived component of the Zarubyntsi Culture; one can trace their traditions in a number of artifacts. A small military detachments of the Jastorph Culture moved swiftly across the Dnieper Region. A few of them settled at that territory. Nevertheless, they become driving forces in uniting the territories resided by various cultures and a catalyst of the process of the Jastorph Latenization. As for the Celts per se, we have no arguments in favor of their participation in the formation of the Zarubyntsi Culture. Yet, the concept on that those inhabitants of the Dnieper Region who participated in the Bastarn's campaign against the Balkan tribes adopted the achievements of the Laten Culture of the Balkan-Danubian Region shows up as rather possible and a justified assumption. The Zarubyntsi Culture was not a stage in the process of development of any previous or synchronic culture. Every category of its material culture is a result of synthesis and integration of features of several cultures, as well as innovations. The roles of both the local and the arrived components in the formation of the Zarubyntsi Culture are determined not only by their features in the Zarubyntsi Culture, but also by the peculiarities of the Zarubyntsi Culture itself.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ВПЛИВИ В ЗАРУБИНЕЦЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Є. В. Максимов

У статті висвітлюються матеріали центральноєвропейських культур III ст. до н. е. — II ст. н. е. паморсько-кльошевої, ястрофської та пшеворської, які траплялися в пам'ятках зарубинецької культури Середнього Придніпров'я.

Як свідчать археологічні матеріали, населення Середнього Придніпров'я упродовж латенського та ранньоримського часів (III ст. до н. е. — II ст. н. е.) зазнавало певного впливу з боку центральноєвропейських племен. Цей період припадає на формування зарубинецької культури, у зв'язку з чим в її столовій кераміці, прикрасах та поховальному обряді присутні елементи зазначених європейських культур, в тому числі — германські. Саме ця обставина стала приводом для ряду дослідників (П. Рейнеке, К. Таккенберг та ін.) виступити з твердженням, що суб-